

ISSN 2707-3076

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Хортицької національної академії

SCIENTIFIC JOURNAL

of Khortytsia National Academy

Серія: Педагогіка.
Соціальна робота.

2019, 1(1)

ISSN 2707-3074 (Print)

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Науковий журнал Хортицької національної академії

Серія:
Педагогіка. Соціальна робота

Випуск 1 (1)

Запоріжжя
2019

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24104-13944Р
Офіційний сайт видання <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA>

Головний редактор:

Нечипоренко Валентина Василівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор Хортицької національної академії (Україна).

Заступник головного редактора:

Позднякова Олена Леонтіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор Хортицької національної академії (Україна).

Члени редакційної колегії:

Павленко Анатолій Іванович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії вищої освіти України, завідувач кафедри соціальної роботи Хортицької національної академії (Україна).

Борисов Вячеслав Вікторович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та методик навчання Хортицької національної академії (Україна).

Цимбалару Анжеліка Дмитрівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України (Україна).

Пономарьова Галина Федорівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Петриченко Лариса Олексіївна, доктор педагогічних наук, доцент, перший проректор комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Харківська Алла Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Роганова Марина Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики дошкільної освіти комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Ульянова Вікторія Станіславівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Чернецька Юлія Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Україна).

Gancarz Aleksandra, Doctor, Assistant, University of Silesia in Katowice (Poland). **Chojnacka-Synaszko Barbara**, Doctor, Adiunkt, University of Silesia in Katowice (Poland). **Zenon Gajdzica**, Full professor, Professor, University of Silesia in Katowice (Poland).

Suchodolska Jolanta, Adiunkt, University of Silesia in Katowice (Poland).

Гевко Ігор Васильович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Цибулько Людмила Григорівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (Україна).

Шашук Ольга Олександрівна, методист науково-методичного відділу Хортицької національної академії (Україна)

Зовнішні рецензенти:

Бондар Віталій Іванович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України (Україна).

Засенко В'ячеслав Васильович, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (Україна).

Елькін Марк Веніамінович, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Україна).

Гораш Катерина Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України (Україна).

Корнелюк Богдан Васильович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хортицької національної академії (Україна).

Схвалено рішенням Вченої ради Хортицької національної академії
Протокол № 4 від 24.12.2019.

У статтях розглядаються результати новітніх теоретичних та експериментальних досліджень в галузі педагогіки та соціальної роботи. Дослідження охоплюють проблеми загальної педагогіки та історії педагогіки, теорії і методики управління освітою, теорії і методики виховання, початкової освіти, середньої освіти, професійної освіти, спеціальної освіти, а також соціальної роботи.

© Хортицька національна академія, 2019

ISSN 2707-3074 (Print)

Municipal Institution of Higher Education
«Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy»
of Zaporizhzhia Regional Council

Scientific Journal of Khortytsia National Academy

Series:
Pedagogy. Social Work

Issue 1(1)

Zaporizhzhia
2019

UDC 37(051)

H 34

Scientific Journal of Khortytsia National Academy. (Series: Pedagogy. Social Work) : scientific journal / [editorial board : V. Nechyporenko (chief editor) and others]. Zaporizhzhia : Publishing house of the Municipal Institution of Higher Education -Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy of Zaporizhzhia Regional Council, 2019. Iss. 1(1).

Certificate of state registration of the print media

Series KB № 24104-13944P

Official website of the journal <https://journal.khnnra.edu.ua/index.php/njKhNA>

Chief editor:

Valentyna Nechyporenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of the Khortytsia National Academy (Ukraine).

Deputy editor:

Olena Pozdniakova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Pro-rector of the Khortytsia National Academy (Ukraine).

Members of the editorial board:

Anatolii Pavlenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the National Academy of Higher Education Sciences of Ukraine, Head of the Department of Social Work of the Khortytsia National Academy (Ukraine).

Viacheslav Borysov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Teaching Methodologies of the Khortytsia National Academy (Ukraine).

Anzhelika Tsymbalaru, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Research Officer, Chief Researcher at the Innovations and Education Development Strategies Department of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine).

Halyna Ponomarova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Larysa Petrychenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Pro-rector of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Alla Kharkivska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Pro-rector for Scientific and Pedagogical Work of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Maryna Rohanova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Theories and Methods of Preschool Education of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Viktoriia Ulianova, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Musical and Instrumental Teacher Training of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Yuliia Chernetska, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council (Ukraine).

Aleksandra Gancarz, Doctor, Assistant, University of Silesia in Katowice (Poland).

Barbara Chojnacka-Synaszko, Doctor, Adiunkt, University of Silesia in Katowice (Poland).

Gajdzica Zenon, Full Professor, Professor, University of Silesia in Katowice (Poland).

Jolanta Suchodolska, Adiunkt, University of Silesia in Katowice (Poland).

Ihor Hevko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Computer Technologies of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Liudmyla Tsybulko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University» (Ukraine).

Oiha Stashuk, Methodist of the Scientific and Methodological Division of Khortytsia National Academy (Ukraine)

External reviewers:

Vitaliy Bondar, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine).

Viacheslav Zasenکو, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of the Institute of Special Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine).

Mark Elkin, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine).

Kateryna Horash, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Research Officer at the Laboratory of Pedagogical Innovations of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine).

Bohdan Korneliuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Social Sciences and the Humanities of the Khortytsia National Academy (Ukraine).

**Approved by the Academic Council of the Khortytsia National Academy
Protocol № 4 from 24.12.2019.**

The articles deal with the results of the latest theoretical and experimental research in the field of pedagogy and social work. Research covers the problems of general pedagogy and history of pedagogy, theories and methods of educational management, theories and methods of training, primary education, secondary education, vocational education, special education and social work.

© **Khortytsia National Academy, 2019**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Білецький О. А. Проблеми становлення соціально-педагогічного цілепокладання в контексті розвитку народної освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття).....	7
Маврін В. В. Історико-педагогічна діалектика становлення теорії і практики життєтворчості особистості у вітчизняній освіті (XVI – початок XX ст.).....	15
Павленко А. І. Сучасна методологія педагогіки: значення, роль і місце вчення про рефлексію...	28
Позднякова О.Л. Інтерпретація концепту «виховна система» у сучасній педагогічній науці.....	39

РОЗДІЛ 2. СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Борисов В. В., Лупінович С. М., Борисова С. В. Стратегії розвитку критичного мислення учнів початкової школи на уроках «Я у світі».....	49
Топузов О. М., Цимбалару А. Д. Стан шкільної практики організації навчальної взаємодії учнів із об'єктами освітнього середовища.....	59

РОЗДІЛ 3. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Андрєєв А. М., Тихонська Н. І. Система підготовки майбутніх учителів фізики до організації інноваційної діяльності учнів.....	67
Belmaz Yaroslava Criteria of efficiency of higher education teachers (us and Great Britain experience).....	74
Вікторенко І. Л. Формування мотивації першокурсників педагогічних закладів вищої освіти до навчальної і майбутньої професійної діяльності.....	82
Дьоміна В. В. Білінгвізм майбутнього перекладача – вимога сучасної європейської вищої освіти.....	90
Іваницький О. І. Формування у майбутніх учителів фізики професійної здатності до застосування інваріантів навчально-пізнавальної діяльності.....	95
Нечипоренко В. В., Ястребова В. Я. Розвиток професійної готовності менеджерів освіти до системної організації інклюзивного навчання у Новій українській школі.....	104
Пономарьова Г. Ф. Формування актуальних академічних цінностей у майбутніх фахівців закладів освіти : контекст філософії вищої освіти.....	122
Супрун Д. М. Педагогічні умови організації системи професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти.....	130

РОЗДІЛ 4. СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

Kalinina Tatyana Development of psychosocial competence for preteens with developmental delay.....	140
Сілявіна Ю. С. Здатність учнів з особливими освітніми потребами до успішної навчальної діяльності як критеріальний показник ефективності системи педагогічної реабілітації в інклюзивному освітньому середовищі школи.....	148
Федоренко С. В., Дашковська А. В. Формування образотворчої компетентності у молодших учнів зі зниженим зором про українську народну іграшку.....	159
Шеремет М. К., Ковальчук Ж. М. Розвиток спеціальної освіти в Україні як окремої галузі науки в 1940-1960-х рр.....	169

РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Гордієнко Н. М. Теоретико-методологічні засади дослідження соціального ресурсного потенціалу освітніх закладів інтернатного типу.....	178
--	-----

- Dzhura, O. D. (2012). Stanovlennia zhyttivorchosti osobystosti v konteksti modernizatsii ukrainskoi osvity. [Formation of individual creativity in the context of modernization of Ukrainian education]. (Thesis for Doctor of Philosophy) : Kyiv (ukr).
- Franko, I. (1979). Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. T. 21: Opovidannia. [Collected works in fifty volumes. Vol. 21: Stories] / Ed. by I. I. Bass. Kyiv (ukr).
- Franko, I. (2008). Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh. T. 53: Literaturoznavchi, folklorystychni, etnografichni ta publitsystychni pratsi. [Additional volumes to the Collected works in fifty volumes. Vol. 53: Literary, folkloristic, ethnographic and journalistic works] / Ed. by Ye. K. Nakhlik. Kyiv (ukr).
- Hrushevsky, M. S. (1992). Istoriiia Ukrainy. [History of Ukraine] / Comp. by V. H. Sarbei. Kyiv (ukr).
- Kremen, V. H. (Ed.) Istoriiia ukrainskoi shkoly i pedahohiky (2005). [History of the Ukrainian school and pedagogy] / Comp. by O. O. Liubar. Kyiv (ukr).
- Kontseptsiia novoi ukrainskoi shkoly (2016). [Concept of the new Ukrainian school]. Retrieved from : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/uasch2016/konczepczyia.html> (ukr).
- Korf, N. A. (1882). Nash druha: knyha dlia chtenyia v shkole y doma. [Our friend: A book for reading at school and at home]. Saint Petersburg (ukr).
- Mudryk, A. M. (2001). Kontseptsiia «srodnoi» pratsi H. Skovorody: sotsialno-filosofskyi analiz. [H. Skovoroda's conception of «cognate» labour: socio-philosophical analysis]. (Synopsis of thesis for Ph. D. of Philosophy) : Kyiv (ukr).
- Nechyporenko, V. V. (2013). Fenomenolohichni analiz katehorii «zhyttivorchist»: henezys i sutnisni kharakterystyky. [Phenomenological analysis of the category «Life-creation»: genesis and essential characteristics]. Ukrainska naukova shkola psykholohii i pedahohiky zhyttivorchosti: dosiahnennia ta oriientyry dlia XXI stolittia. [Ukrainian scientific school of life-creation psychology and pedagogy: achievements and guidelines for the XXI century]. 35–46. (ukr).
- Nyshcheta, V. A. (2007). Vykorystannia idei M. O. Korfa v pedahohitsi zhyttivorchosti. [Using M. O. Corf's ideas in life-creation pedagogy]. Tezy dopovidei Vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj pamiaty M. O. Korfa, «I Korfovski pedahohichni chytannia». [Theses of the reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the memory of M. O. Corf, «First Corf's pedagogical readings»]. Berdiansk (ukr).
- Ohienko, I. (1918). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda. [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian nation]. Kyiv (ukr).
- Rudenko, Yu., Hubko, O. (2007). Ukrainska kozatska pedahohika: vytoky, dukhovni tsinnosti, suchasnist. [Ukrainian Cossack pedagogy: origins, spiritual values, modernity]. Kyiv (ukr).
- Skovoroda, H. (2011). Povna akademichna zbirka tvoriv. [Full academic collection of works] / Ed. by Leonid Ushkalov. Kharkiv-Edmonton-Toronto (ukr).
- Sohan', L. V. (2006). Problemy i perspektivy psihologii individual'noj zhizni lichnosti. [Problems and perspectives of the psychology of the individual's personal life]. Zhyttivorchist osobystosti: kontseptsiia, dosvid, problemy. [Personal life-creation: concept, experience, problems]. 26–32 (ukr).
- Subtelny, O. (1993). Ukraina: istoriia. [Ukraine: A History] / Trans. Yu. I. Shevchuk; Introd. by S. V. Kulchytskyi. Kyiv (ukr).
- Verkalets, M. M. (1990). Pedahohichni idei B. D. Hrinchenka. [Pedagogical ideas of B. D. Grinchenko]. Kyiv (ukr).
- Yavornytskyi, D. I. (1990). Istoriiia zaporizkykh kozakiv. [History of Zaporizhzhya cossacks] / Trans. I. I. Svarnyk. Lviv (ukr).
- Yurkevych, P. D. (1990). Filosofskie proizvedeniia. [Philosophical works]. Moscow (rus).
- Yurkevych, P. D. (2003). Kurs obshhej pedagogiki s prilozhenijami. [Course of general pedagogy with applications]. Malovidomi pershodzherela ukrainskoi pedahohiky (druha polovyna XIX – XX st.). [Little-known primary sources of Ukrainian pedagogy (second half of XIX – XX centuries)]. 65–79 (rus).

**ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТИКА СТАНОВЛЕНИЯ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
ЖИЗНЕТВОРЧЕСТВА ЛИЧНОСТИ В ОТЕЧЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ
(XVI – НАЧАЛО XX СТ.)**

Віталій Маврін, кандидат педагогічних наук, завідувач науково-методическим відділом, Хортицька національна учбово-реабілітаційна академія, Запоріжжя, Україна, e-mail: mavrin_vv@ukr.net

В статье раскрыты общественно-политические и культурно-образовательные предпосылки становления педагогики жизнетворчества в казацкий период и в период принадлежности Украины к Российской и Австрийской империям. Обоснован концептуальный тезис о том, что становлению педагогики жизнетворчества в казацкий период способствовала реализация в социальной практике ценностных приоритетов личностного достоинства и свободы, идейно-методическое оформление казацкой педагогики, предусматривающей восприятие личности как активного творца своей жизни. Показано, что в период принадлежности Украины к Российской и Австрийской империям становление педагогики жизнетворчества существенно затруднялось вследствие закрепощения народа, целенаправленного давления на национальную культуру для ее фактического уничтожения, разрушения основ автономии украинского образования. Конкретизирован вклад украинских педагогов Г. Сковороды, Н. Корфа, П. Юркевича, Б. Гринченко, И. Франко в формирование идейно-концептуальной основы педагогики жизнетворчества личности.

Ключевые слова: педагогика жизнетворчества, казацкая педагогика, Григорий Сковорода, Николай Корф, Памфил Юркевич, Борис Гринченко, Иван Франко.

**HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DIALECTICS OF THE DEVELOPMENT OF PERSON
LIFE-CREATION'S THEORY AND PRACTICE IN NATIONAL EDUCATION
IN THE 16TH AND EARLY 20TH CENTURY**

Vitalii Mavrin, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Scientific and Methodical Division, Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: mavrin_vv@ukr.net

The article analyzes socio-political, cultural and educational prerequisites for the development of life-creation pedagogy at the Cossack times and during the times when Ukrainian lands were under the Russian and Austrian empires. It was found out in the study that the development of life-creation pedagogy at the Cossack times was facilitated by the following factors: personal liberty and dignity as social practice, emergence of a new educational phenomenon of Cossack pedagogy, which envisaged the development of a person as a creator of own life. During the period, when Ukrainian lands were ruled by the Russian and Austrian empires the development of life-creation pedagogy was complicated by enslavement and constant pressure on national culture for the purpose of its destruction. The study defined the contribution of such Ukrainian teachers as Hryhoriy Skovoroda, Pamfil Yurkevych, Mykola Korf, Ivan Franko, Borys Grinchenko to the development of conceptual framework of life-creation pedagogy.

The scientific novelty of the obtained results is the following: for the first time a holistic historical and pedagogical analysis of the Ukrainian life-creation pedagogy theory and practice was conducted; the socio-political, cultural and educational prerequisites for the development of Ukrainian life-creation pedagogy from the Cossack times were comprehensively reviewed. The research specifies the following: the content of the life-creation concept, taking into account the procedural and practical, creative and acmeological, life-creation phenomenon evaluative and semantic aspects; the scientific argumentation concerning the theoretical structuring of life-creation pedagogy as an educational concept; the methodological approaches and principles for the correct interpretation of life-creation pedagogy conceptual ideas in historical and pedagogical context; the social, methodological and pedagogical criteria for the Ukrainian life-creation pedagogy theory and practice development periodization.

Key words: Life-creation pedagogy, Cossack pedagogy, Hryhoriy Skovoroda, Pamfil Yurkevych, Mykola Korf, Ivan Franko, Borys Grinchenko.

Стаття надійшла до редакції / Received 15.11.2019.

Прийнята до друку / Accepted 9.12.2019.

УДК 37.012

Анатолій Іванович Павленко
ORCID ID: 0000-0002-6553-3057
доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи,
Хортицька національна академія,
м. Запоріжжя, Україна
anatolypavlenko@ukr.net

СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ПЕДАГОГІКИ: ЗНАЧЕННЯ, РОЛЬ І МІСЦЕ ВЧЕННЯ ПРО РЕФЛЕКСІЮ

У статті розглянуте співвідношення методології педагогіки і вчення про рефлексію. Визначається значення, роль і місце рефлексії у науково-педагогічному пізнанні і практиці освіти. Здійснюється аналіз поняття рефлексії у філософії, психології, наукознавстві і педагогіці. З'ясовано, що рефлексія у науково-педагогічному пізнанні розглядається з позицій багатьох аспектів: на рівні пізнавального феномену, пізнавальної діяльності, пізнавального процесу, інструменту і форми пізнання, методу наукового пізнання на предметному і метатеоретичному рівнях. Встановлено, що рефлексія у педагогічному пізнанні відіграє важливу роль у методології педагогіки і на сьогодні є невід'ємною складовою науково-педагогічних досліджень і системної освітньої практики. Рефлексійна діяльність і здатність до неї входить до складу діяльності кожного з учасників освітнього процесу та за своїм значенням входить до складу освітньої мети і запланованих освітніх результатів. Зроблено висновок про те, що рефлексія має місце на всіх рівнях загальної системи методологічного знання в педагогіці. Вчення про рефлексію має бути цілісно представленим у самому визначенні, змісті і структурі сучасної методології педагогіки.

Ключові слова: вчення про рефлексію, метод, методологія педагогіки, науково-педагогічне пізнання, роль, місце.

Вступ. Необхідність проблеми системного розгляду і врахування рефлексії у різних видах діяльності особистості, включно з рівнем її методологічного усвідомлення, визнається у сучасних наукових дослідженнях представниками широкого кола соціально-гуманітарних наук. За допомогою рефлексії і наукові педагогічні працівники, і педагогіки-практики, учні та студенти, всі учасники освітнього процесу з'ясовують процесуальні і результативні смисли педагогічного наукового, чи навчального пізнання, передумови побудови і досягнення необхідної результативності теоретичної і практичної діяльності, об'єктивно-закономірний характер методів проектування, реалізації та інтерпретації, удосконалення освітньої діяльності.

Нова парадигма педагогіки, положення концепції Нової української школи та Закону України «Про освіту» (2017), де спільними для всіх ключових компетенцій школяра серед інших визнаються вміння критично і системно мислити, розв'язувати проблеми, приймати рішення, зумовлюють актуальність і необхідність нового педагогічного мислення,

нової методології побудови педагогічної діяльності, включення в усвідомлену рефлексивну діяльність, спрямовану на особистісний розвиток усіх учасників педагогічного процесу, розпочинаючи від шкільної парти безпосередньо на уроці (під час рефлексії як важливого етапу уроку) і завершуючи розглядом побудови, розвитку і удосконалення професійної (в тому числі педагогічної, науково-педагогічної) діяльності.

Актуальність, багатомірність і міждисциплінарність проблеми розгляду методологічного аспекту рефлексії і рефлексивної діяльності у сфері педагогіки підтверджує той факт, що тільки кількість різних видів рефлексії у наукових джерелах, за неповним переліком Л. Подкоритової (2017), перевищує два десятки.

Рефлексія включена сьогодні в якості предмета і об'єкта дослідження в науку про свідомість (педагогіка, філософія, психологія), у теорію мислення (дидактика, когнітивна психологія, герменевтика), в науку про особистість (психологія, педагогіка) і в теорію діяльності (психологія, управління) (Т. Сізікова, Т. Волошина, А. Повеценко, 2016,

с. 89). Ця оцінка стає наскрізною і системною стосовно педагогіки разом із доповненням визнання включеності рефлексії у теорію діяльності також і в дидактиці (діяльнісний підхід), що, зокрема, було показано на прикладі досліджень задачного підходу у працях Г. Балла, Ю. Машбиця, С. Гончаренка і А. Павленка та інших.

Аналіз досліджень і публікацій у наукових джерелах із проблематики вчення про рефлексію та рефлексивну діяльність, як психолого-педагогічного феномену, свідчить, що лише їхній, навіть неповний перелік, в останні роки набув у кількісному відношенні до попереднього періоду ознак лавиноподібного зростання в Україні та поза її межами. Їхня конкретизована предметна тематика різноаспектно і здебільшого «точково» охоплює різні галузі педагогічної науки та освіти і в багатьох випадках має ознаки міждисциплінарності. Зокрема, поряд з іншими публікаціями, рефлексія і здатність до неї, її роль розглядається у психолого-педагогічній, професійній діяльності педагогів (А. Веремчук, 2013; Л. Борисова, 2015), у навчальній рефлексивній діяльності учнів (О. Беляєва, 2017; Л. Буркова, 2014; В. Шадріков, 2012), у якості засобу професійного зростання педагогів (М. Михальчук, 2015), у структурі особистісно-професійної зрілості вчителів (В. Галузях, 2008), як засіб оцінювання і компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи (О. Бекман, А. Король, 2014; О. Малихін, О. Герасимова, 2015), у розвитку методологічної рефлексії, що систематизує норми наукового мислення студентів педагогічних спеціальностей (О. Кулешова, 2008). Існують також спроби визначення і структурної систематизації педагогічної рефлексії: методичної рефлексії, методологічної рефлексії (Л. Подкоритова, 2017), розгляду методології поняття рефлексії (Л. Носко, 2015).

Складність і поліаспектність, різномірність у підходах до визначення рефлексії в педагогіці можна пояснити швидше за все «вмонтованістю» її у процес мислення як основної характеристики біологічного виду «*homo sapiens*», а також багатством проявів сучасної соціальної життєвої практики людини, що є складовою частиною важливих особистісних процесів

самоорганізації і саморозвитку в педагогічних системах.

Окремим теоретичним узагальненням значення рефлексії у методології педагогіки є ідеї вітчизняного методолога педагогіки і дидакта С. Гончаренка. Не дивлячись на визнання проблеми невизначеності, багатозначності і навіть суперечливості самого тлумачення поняття методології С. Гончаренком (2008), зроблений наголос на потрібності і важливості методологічної культури (уміння аналізувати власну діяльність) як культури мислення, що ґрунтується на методологічних знаннях, містить необхідною складовою частиною рефлексію і для науковця, і для вчителя-практика. «Вчителю важливо знати, як взаємопов'язані педагогічна наука і практика, яке місце педагога в системі цього зв'язку, яке застосування можуть знайти методи дослідження в його практичній діяльності» (с. 500). Разом з тим, вчення про рефлексію не знайшло відображення у авторських визначеннях методології педагогіки і розгляді її структури.

У процесі проведеного нами раніше порівняльного аналізу філософських і психолого-педагогічних джерел був зроблений висновок про подібність механізмів рефлексії у методології навчального пізнання і рефлексії у методології наукового, науково-педагогічного пізнання (А. Павленко, 2005), а в іншій праці, в узагальненому визначенні методології педагогіки як системи, що містить в першу чергу методологічні знання і принципи про власну наукову природу і статус (А. Павленко, 2018, с. 154), поняття рефлексії використано опосередковано у латентній формі.

Однак вчення про рефлексію і рефлексійну діяльність як психолого-педагогічний феномен і психолого-педагогічну категорію ще потребує подальшого розгляду і теоретико-практичного осмислення в системі різномірневого методологічного знання з позицій нової галузі педагогічної науки – методології педагогіки. Сучасні довідково-енциклопедичні педагогічні видання, як і навчальні посібники з методології педагогіки, ще не містять матеріалів, присвячених системному розгляду методологічних аспектів педагогічної рефлексії.

Мета статті полягає у дослідженні значущості, ролі і місця вчення про рефлексію у загальній системі методологічного знання і методології педагогіки.

Методи дослідження: у статті зроблена спроба діахронічного опису розвитку вчення про рефлексію та його взаємозв'язків із методологією педагогіки, проведено герменевтичний, порівняльний і системний аналіз різних підходів та їхнє емпіричне узагальнення у визначенні значущості, ролі і місця вчення про рефлексію в методології педагогіки.

Значення вчення про рефлексію у загальній системі методологічного знання. Як свідчить історія філософії, початок зародження вчення про рефлексію як певної сукупності тверджень для наслідування, теорії рефлексії практично співпадає із зародженням основ філософії в античному періоді і дістає поліаспектне і результативне продовження у поєднанні з вченням філософської методології до теперішнього часу. У різні епохи поняття і термін «рефлексія» (від лат. reflexio – «обернення назад», «відображення») мали у філософії суттєво відмінне змістове наповнення. Сучасними авторами рефлексія визначається, перш за все, як філософський метод, де об'єктом пізнання може розглядатися як метод, спосіб пізнання (у гносеології), так і знання, думка (в епістемології). Цікаво, що ще у XVII столітті вчення про рефлексію англійського філософа і педагога Д. Локка поширює поняття рефлексії на процес пізнання. А вчення про рефлексію Гегеля (XVIII ст.) дозволило виокремити загальні види рефлексії, зокрема рефлексію визначення, що визначає і розкриває властивості певного предмета через відношення до інших предметів. Цей вид рефлексії і по теперішній час активно застосовується у науковій і освітній сферах.

Але у головному фокусі уваги європейської філософії рефлексія стає, за оцінкою В. Семенової (2003), з наданням їй статусу загального методологічного значення у працях з дослідження свідомості Е. Гуссерля (кінець XIX століття), у новій філософській течії, що передує гносеології – феноменологічній філософії (феноменології), та подальших дослідженнях послідовників аж до теперішнього часу. На противагу

філософським течіям техніцизму і натуралістичному суб'єктивізму, що ведуть до кризи науки і філософії, вчений звертається до відновлення порушеного зв'язку науки і суб'єкта у новій «науці про дух», що отримує назву науки про «життєвий світ», який є первинним у сенсі пізнання, заданий безпосередньо будь-якій людині з повною очевидністю, де всі реалії віднесені до людини, її життєвої практики. Життєвий світ є дорефлексивною даністю, на якій ґрунтуються і виростають усі науки, є культурно-історичним світом і основою усіх наукових ідеалізацій. В останні десятиріччя феноменологія отримала розповсюдження в США, Великій Британії, Японії та інших країнах (В. Семенова, 2003, с. 276-282).

Таким чином, на основі розгляду феноменів життєвого світу, життєвої практики можна перейти у процесі організації подальшої наукової рефлексії до їхніх ідеальних моделей. Зокрема, розгляд феномену педагогічного досвіду, взятого з життєвої практики (педагогічної дійсності), може бути після феноменологічного аналізу чи редукції основою для його послідовного подальшого моделювання і науково-теоретичного узагальнення. А як відомо, співвідношення між педагогічною дійсністю та відображенням її в педагогічній науці є предметом методології педагогіки (С. Гончаренко, 2008, с. 499).

Так, наприклад, психолого-педагогічний механізм результативності використання опорних сигналів і конспектів у педагогічній практиці донецького вчителя В. Шаталова у 70–80-х роках XX століття був змодельований і пояснений як використання особливих надсимволів у процесі викладу, запам'ятовування і відтворення змісту навчального матеріалу за аналогією із довільним запам'ятовуванням об'єму інформації окремими літерами, словами чи реченнями. Адже із психології пам'яті відомо, що надсимволом у відношенні до такої ж кількості окремих літер є слово, у відношенні до такої ж кількості логічно не пов'язаних слів – речення і т.д. (А. Павленко, В. Тихомиров, 1989, с.30).

Феноменологічний метод філософії, в основі якого є вчення про рефлексію, за свідченням Д. Іванової (2010), обумовив

перегляд педагогічних орієнтирів у Німеччині і став провідним в педагогіці вже у 30-40 роки минулого століття. Виникає так звана феноменологічна педагогіка, або педагогіка діалогу (М. Бубер, Е. Фінк та ін.), де життєвий світ і навколишнє середовище є найважливішими категоріями і відіграють визначну роль у становленні особистості. Гуманізація педагогічної дії через знаходження істинного смислу явищ, прихованого за звичайними словами, стає завданням феноменологічної педагогіки (Д. Іванова (2010), с. 164). Зокрема, розгляд феномену виховання у життєвому світі дозволив Е. Фінку визначити новий підхід у вихованні на основі висновку про механізм взаємовиховання як навчання кожним свого ближнього вмінню жити, мистецтву бути людиною, і де кожний навчається у іншого сам (Е. Fink, 1970, с. 60).

Ідеї феноменологічної педагогіки, на наш погляд, не залишились осторонь розвитку освітніх процесів в Україні. Розширення у Статті 52 нового Закону України «Про освіту» (2017) категорій учасників освітнього процесу, розвиток загальноосвітніх принципів гуманізації і гуманітаризації, діалогізації у педагогічній теорії є співзвучними з важливими методологічними і практичними положеннями феноменологічної педагогіки, а її ідеї багато в чому мають спільного з вітчизняними інноваційними напрямками в педагогіці – ідеями педагогіки життєтворчості (І. Єрмаков, В. Нечипоренко, Л. Сохань), ідеями експериментальної школи діалогу культур у Харкові (А. Павленко, 2008), тощо. Так само, порівняна близькість конкретних (часткових) методик навчання до практики безпосереднього навчально-виховного процесу, як життєвого світу і навколишнього освітнього середовища, створює умови для застосування феноменологічного методу, що може у певній мірі пояснювати той визнаний факт, що розвиток конкретних дидактик (методик навчання) збагачує загальну дидактику як теорію навчання та освіти.

Вчення про рефлексію займає виключно важливу роль і провідне місце у структурі наукової діяльності і системі загального методологічного знання. У посібнику з основ філософії науки (С. Лебедев, 2005) науково-дослідницька

діяльність у широкому культурно-історичному контексті розглядається на двох рівнях – предметному, коли активність вченого спрямована на пізнання конкретної сукупності явищ, і рефлексійному, коли пізнання обертається на самого себе (с. 229). Сама рефлексія визнається одним із головних методів наукового пізнання метатеоретичного рівня, де мислення обертається саме на себе з метою критичного розгляду змісту, форм і засобів пізнання (с. 243). Рефлексія розглядається у наукознавстві і як методологічне самоусвідомлення, самопізнання науки (В. Бажанов, 2002, с. 80).

Суттєво доповнює розглянуту вище точку зору дослідження Ф. Лазарева (2014). Науковець розглядає будь-яку рефлексію як пізнавальний феномен, пізнавальну діяльність, пізнавальний процес, знаряддя, інструмент і форму пізнання як на предметному, так і на метапредметному рівні. Звичайні форми пізнання діють у межах предметного поля і є об'єктом розгляду рефлексії. Перехід рефлексії на більш високий (метапредметний) рівень пов'язаний із її поверненням до деяких неявних основних передумов рефлексивної діяльності як пізнавального процесу (с. 180). Погоджуючись з думкою дослідника, відзначимо, що у такій моделі, на наш погляд, можна розгледіти ознаки контурів циклічної побудови рефлексійної діяльності, що може пояснити її «невичерпність».

Рефлексивний розгляд у методології науки практики наукового пізнання, програм і процедур наукової діяльності у їхньому цілісному вимірі, звернення до рефлексивного аналізу історії розвитку науки і техніки (започаткування науки практично розпочинається з рефлексії), відхід від некритичного наслідування класичних моделей і схем природничо-наукового пізнання, обумовили продуктивний розвиток методології науки в цілому та, зокрема, методології соціально-гуманітарного наукового знання у середині ХХ століття (Т. Кун, К. Поппер та ін.). У складі конкретно-наукового методологічного знання, як результат процесу наукової і соціальної рефлексії наукового співтовариства стали розглядатися наукові парадигми – домінуючі зразкові метатеорії науки на певному етапі її

історичного розвитку. Не менш важливим для розвитку методології науки став і принцип фальсифікації (спростовуваності) Поппера. Таке системне за характером визнання науковцями важливості і «генетичності», «наскрізності», «системотвірності» ролі рефлексії для науки може пояснити на нашу думку той факт, що окремими авторами вчення про рефлексію (рефлексія) стало безпосередньо розглядатися як методологія у соціально-гуманітарному пізнанні (А. Устьянцев, 2007, с. 70).

Цікавим є те, що психологічний словник за редакцією академіка В. Войтка (1982) вже на початку 80-х років ХХ століття дає визначення теоретичної рефлексії як усвідомлення засад пізнавального процесу та його результату (об'єктивованого знання) парадигмального рівня у взаємодії з іншими методами пізнання, що є близьким до сучасного визначення рефлексії у філософії і методології науки. Важливим у цьому визначенні, як показує його декомпозиція, є герменевтично описаний певний структурний «каркас» теоретичної рефлексії з точки зору діяльнісного підходу: «мета – зміст – засоби – результат». *Мета* як методологічне обґрунтування теоретичної системи; *зміст* як перехід від неявного, неформалізованого знання у явне, «формалізоване і логічно розчленоване із застосуванням гіпотез, ідеалізацій»; *засоби* як «аналіз смислових підвалин певної системи знання, зміна старих парадигм досконалішими»; *результат* як «збагачення її об'єкта шляхом виявлення концептуальних структур більш високого рівня узагальнення» (с. 157). Це визначення дозволяє описати теоретичну рефлексію науки як усвідомлення і отримання нового методологічного знання, включно із знанням більш високого (парадигмального) рівня.

Серед великої кількості видів рефлексії, розглядуваних у психології, відзначимо інтелектуальну рефлексію у розв'язуванні задач (Я. Український, М. Штокалев, 1999), професійну рефлексію, методологічну рефлексію. Розгляд загальних моделей і механізмів рефлексії мав безпосередній вплив на розвиток психолого-педагогічних основ нових інформаційних технологій і дидактики. У інженерній і педагогічній психології стало важливим і

результативним застосування методу рефлексії у визначенні та формалізації, узагальненні операцій мислення під час розв'язування різних типів пізнавальних інтелектуальних задач (Ж. Піаже, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн та ін.), що дозволило в подальшому їх алгоритмізувати і піддавати комп'ютерній обробці. Не менш важливою є роль методу рефлексії у задачному підході в дидактиці як постановці і розв'язуванні навчальних пізнавальних задач (Г. Балл, В. Давидов, П. Ерднієв, Ю. Машбиць та ін.). Розглядаючи теоретичні засади інтеграції діяльності учнів із розв'язування і складання навчальних задач з фізики на рівні визначення в такій діяльності основних етапів і елементів як мислених операцій, С. Гончаренко і А. Павленко (1996) роблять це із методологічних позицій рефлексії та моделювання (с. 20, 24).

Місце вчення про рефлексію у загальній системі науково-педагогічного і методологічного пізнання. Рефлексія у науково-педагогічному пізнанні, на думку В. Краєвського, має безпосереднє відношення до становлення теоретичної педагогіки і є її певним індикатором. Сучасні автори визначають 4 рівні загальної методології, які в тій чи іншій мірі мають відношення до методології педагогіки. Рефлексія посідає місце у цій системі рівнів у кожному з них. До *першого* рівня (філософської методології) рефлексія може бути віднесена як метод філософії, метод пізнання; до *другого* (загальнонаукового рівня) – як складова підходу, визначення загальних етапів і процедур наукового дослідження тощо; до *третього* (конкретнонаукового) рівня методології – як метод дослідження на предметному рівні і метатеоретичний метод у обґрунтуванні теоретичної системи педагогіки, вивченні власної наукової природи і статусу, у вивченні важливих міждисциплінарних відношень тощо; до *четвертого* (технологічного) рівня – у складі рефлексивних методик і технік дослідження тощо.

Вчення про рефлексію є важливим і для розуміння природи пізнавального процесу мислення учнів. У своєму дослідженні В. Шадріков (2012) приходять до висновку про нерозривність взаємозв'язку мислення і рефлексії та про необхідність розвитку такої

особистісної універсальної якості здобувача освіти, як рефлексійності (здатності особистості до рефлексії). На думку автора, вилучення з процесу мислення рефлексії призводить до його руйнування взагалі, а отже розгляд рефлексії як самостійного процесу у відриві від процесу мислення стає неможливим. Під час розв'язування задачі суб'єкт усвідомлює (рефлектує) хід розв'язування і хід відповідної думки, орієнтуючись на уявлюваний результат. І це робить можливим, при відповідній обробці, навчання інших організації ходу думок і контролю над ними у відповідності з розглядом умов задачі, як рефлексійності, що сприятиме успіху у будь-якій діяльності через спрямування, організацію і управління процесу мислення. Встановлення існування зв'язку показників рефлексійності і актуальних рівнів інтелекту учнів, дозволило зробити важливий висновок про те, що звернення і спеціальна робота з розвитку рефлексійних механізмів в учнів під час навчального процесу є одним із найбільш перспективних і необхідних шляхів підвищення якості освіти (с. 137, 143–144).

Наведений вище узагальнений переказ аргументації досліджень був необхідний, в першу чергу, для аналізу і екстраполяції значення і методологічної ролі рефлексії в педагогіці.

По-перше, реалізація школою мегазавдання навчати мислити, оголошене свого часу ще Е. Ільєнковим (1964), буде неможливою без усвідомлення і урахування механізмів і навчання учнів інтелектуальної рефлексії. Іншими словами, у навчанні учнів творчо мислити необхідно і самому вчителю у побудові практичної діяльності володіти рефлексією і навчати учнів інтелектуальній рефлексійній діяльності. Без цього педагогіка і її методологія стає заформалізованою, «відчуженою» від особистості учня.

По-друге, рефлексія і рефлексійна діяльність повинні розглядатися як необхідна складова пізнавального процесу мислення здобувачів освіти на різних рівнях освіти і повинні бути, у відповідності до його природи (природовідповідно), враховані в побудові організації освітнього процесу.

По-третьє, метою організації рефлексійної діяльності учнів у навчанні стає формування важливого особистісного

освітнього результату – рефлексійності як здатності до рефлексії.

По-четверте, досягнутий здобувачем освіти рівень рефлексійності у процесі навчання сприятиме успішності у будь-якій діяльності і може у подальшому бути основою для досягнення впродовж життя рефлексійної компетентності, рефлексійної і методологічної культури у різних сферах діяльності.

Вчення про рефлексію має, на наш погляд, і власні конкретизовані методи предметного рівня в педагогіці, які часто у науково-пізнавальній і навчально-пізнавальній, освітній діяльності використовуються в опосередкованій або дещо «прихованій» формі. Якщо взяти до уваги, що критика була переважною формою вчення про філософську рефлексію І. Канта, то пов'язані з критикою, як стверджує Ф. Лазарев (2014), методи критичного аналізу, радикального сумніву, проблематизації (самопроблематизації) (с. 181) мають відношення до методів рефлексії. У педагогіці ці методи досить широко моделюються, описані і знаходять в тій чи іншій мірі практичне використання: методи і технології розвитку критичного мислення учнів, метод «педагогічного консиліуму», навчальна технологія проведення дебатів, метод розв'язування навчальних пізнавальних парадоксів, постановки і розв'язування навчальних задач, метод проектів, організації рефлексивної діяльності педагогів через узагальнення педагогічного досвіду і т.д., метод портфоліо та інші. Однак розгляд і дослідження типології рефлексивних методів у методології педагогіки ще чекає свого вирішення.

Організація і рівень розгляду методологічного знання, що має відношення до вчення про рефлексію, посилюється у вищій школі. Зокрема, вимога щодо рефлексії методів і методологічної основи у проведенні кваліфікаційного дослідження, дипломуванні, стає прямою. Предметом розгляду як навчальної, так і науково-педагогічної рефлексії у педагогічній освіті можуть бути різнорівневі за характером узагальнення складові методологічного знання: наукові методи, теорії, парадигми, принципи, процедури і алгоритми, програми пізнавальної діяльності і т.д. Слід також відзначити, що, як

методологічне знання, підлягає розгляду і знання про саму рефлексію.

Висновки. Вчення про рефлексію у науково-педагогічному пізнанні розглядається з позицій різних аспектів методологічного знання: на рівні пізнавального феномену, пізнавальної діяльності, пізнавального процесу, філософського методу, методу наукового пізнання як предметного, так і метатеоретичного рівня; як інструмент і форма пізнання. На відміну від сучасного відокремленого різноаспектного бачення у методології педагогіки, зважаючи на її «наскрізну» роль у загальній методології і «генетичну» та системотвірну роль для науки, рефлексія повинна увійти до самого визначення методології педагогіки як нової галузі педагогіки. Методологія педагогіки повинна стверджуватися і розвиватися як теоретична рефлексія педагогічної науки на себе.

Рефлексійна діяльність і здатність до рефлексії (рефлексійність) входить до складу діяльності кожного з учасників освітнього процесу (педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; здобувачі освіти та ін.), а саме: науково-педагогічної, наукової, практичної педагогічної діяльності, навчально-пізнавальної діяльності, і за своїм значенням входить, найчастіше в опосередкованій формі, у складі мислення, до освітньої мети і запланованих освітніх результатів.

Розгляд вчення про рефлексію у педагогічному пізнанні відіграє важливу роль у

методології педагогіки і є невід'ємною складовою науково-педагогічних досліджень і системної освітньої практики. Вчення про рефлексію, її методи і рефлексійну діяльність дозволяє у безпосередній і опосередкованій формах відображати реальну педагогічну дійсність і педагогічну діяльність, добувати і пояснювати нове наукове педагогічне знання, складові і структуру педагогічної теорії, вивчати власну наукову природу і статус педагогіки, практично застосовувати для удосконалення системи навчання і виховання та освітнього процесу, а отже, має пряме відношення і є важливою системотвірною складовою методології педагогіки. Складові вчення про рефлексію знаходять своє місце на всіх рівнях загальної системи методологічного знання в педагогіці.

Здатність до організації і створення педагогічних умов для рефлексії пізнавальної діяльності учнями, поряд з рефлексією власної педагогічної діяльності, є важливою складовою методологічної компетентності і методологічної культури вчителя. Вчення про рефлексію має бути повноцінно і цілісно представленим у змісті і структурі сучасної методології педагогіки.

До подальших наукових розробок напряму слід віднести, серед інших, обґрунтування, дослідження і систематизацію рефлексійних методів у методології педагогіки.

Література

- Бажанов В. А. Рефлексия в современном науковедении. *Рефлексивные процессы и управление*. № 2. Том 2. 2002. С. 73–89.
- Бэкман Е. В., Король А. Д. Рефлексия как средство оценки учебной деятельности студентов (на примере преподавания дисциплины «Педагогика диалога»). *Оценка учебных достижений студентов в образовательном процессе ВУЗа*. Гродно : ГГУ им. Я. Купалы, 2014. С. 13–20.
- Борисова Л. Н. Роль и механизм рефлексии в психолого-педагогической деятельности. *Психолог*. 2015. № 2. С. 118–145.
- Буркова Л. В. Рефлексия как механизм развития проектной деятельности одаренных учащихся. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 9-10. 2014. С. 24–27.
- Веремчук А. М. Рефлексія в педагогічній діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Випуск 20. С. 92–102.
- Галузях В. М. Рефлексія у структурі особистісно-професійної зрілості вчителя. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2008. № 4. С. 17–25.
- Гончаренко С. Методологія. *Енциклопедія освіти / АПН України*; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер. 2008. С. 498–500.

- Гончаренко С. У., Павленко А. І. Теоретичні основи інтеграції діяльності учнів з розв'язування і складання навчальних фізичних задач у середній школі. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 4. С. 19–25.
- Иванова Д. Н. Феноменологическая педагогика в проблемном поле онтологии. *Вестник ЛГУ им.А. С. Пушкина*. Философия. 2010. № 2, том 2. С. 158–165.
- Ильенков Э. В. Школа должна учить мыслить! *Народное образование*. 1964. № 1. С. 1–16.
- Кулешова О. В. Проблема розвитку методологічної рефлексії у студентів педагогічних спеціальностей. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу»*. (Одеса, 22-23 травня, 2008 р.). Одеса : ОНУ імені І. І. Мечнікова, 2008. С. 32–35.
- Лазарев Ф. В. Формы и типы философской рефлексии. *Культура народов Причерноморья*. 2014. № 277. С. 179–186.
- Малихін О. В., Герасимова О. І. Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри : монографія*. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 128–150.
- Михальчук Марія. Теоретичні основи рефлексії як засобу професійного розвитку педагога. *Людознавчі студії*. Серія «Педагогіка». Випуск 1/ 33. 2015. С.110–120.
- Методы организации рефлексии : учеб.-метод. пособие / О. А. Беляева. Минск : РИПО, 2017. 42 с.
- Носко Л. А. Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 28. 2015. С. 354–364.
- Основы философии науки / под. ред. проф. С. А. Лебедева: учебное пособие для вузов. Москва : Академический Проект, 2005. 544 с.
- Павленко А. І. «Діалог культур». *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень*. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С.217.
- Павленко А. І. Рефлексія у методології науково-педагогічного і навчального пізнання. *Методологія соціального пізнання: здобутки і проблеми : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. 25 травня 2005 року*. Запоріжжя : ЗОІППО, 2005. С. 302–303.
- Павленко А. І. Фактори становлення сучасної методології педагогіки. *Наукові записки / Ред. кол. : В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін*. Випуск 173. Ч. 2. Серія педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. С.150–155.
- Павленко А. И., Тихомиров В. М. К вопросу о психологическом анализе новаторского педагогического опыта. *Психология – перестройке народного образования : Тезисы Всесоюзн. научн.-практ. конф. Секция «Моделирование педагогической деятельности»*. Москва : Московский государственный университет, 1989. С. 30.
- Подкоритова Л. О. Визначення видів рефлексії у наукових джерелах. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України 2017. Випуск 37. С. 343–358.
- Семенова В. Н. Гуссерль. *Новейший философский словарь*. Минск : Книжный Дом. 2003. С. 273–282.
- Сизикова Т. Э., Волошина Т. В., Повещенко А. Ф. Обзор исследований рефлексии в психологии. *Педагогическая рефлексия. Научное обозрение. Педагогические науки*. 2016. № 3. С. 98–110.
- Український Я. І., Штокалев М. І. Рефлексія як засіб саморозвитку особистості. *Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка: Соціологія, психологія, педагогіка*. 1999. Вип. 7. С. 24–27.
- Философия науки : методические указания для аспирантов и соискателей / под ред. А. А. Устьянцева. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. 85 с.
- Психологічний словник / за ред В. І. Войтка. Київ : Вища шк. 1982. 214 с.
- Шадриков В. Д. Роль рефлексии и рефлексивности в развитии способностей учащихся. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2012. Т. 9. № 4. С. 133–144.
- Fink E. *Erziehungswissenschaft und Lebenslehre*. Freiburg: Rombach, 1970. p. 252.

References

- Bazhanov, V. A. (2002). Refleksiya v sovremennom naukovedenii. [Reflection in modern scientology] *Refleksivnye processy i upravlenie. [Reflective processes and control]* № 2. Tom 2. 73–89 (rus).
- Bekman, E. V., & Korol' A. D. (2014). Refleksiya kak sredstvo ocenki uchebnoj deyatel'nosti studentov (na primere prepodavaniya discipliny «Pedagogika dialoga»). [Reflection as the tool for assessment of students' learning activity (in the context of teaching the discipline «Dialogue education science»)] *Ocenka uchebnyh dostizhenij studentov v obrazovatel'nom processe vuza. [The Assessment of students' educational achievements in the educational process of university]* Grodno : GGU im. Y. A. Kupaly. 13–20 (rus).
- Borisova, L. N. (2015). Rol' i mekhanizm refleksii v psihologo-pedagogicheskoj deyatel'nosti. [Role and mechanism of reflection in psychological and pedagogical activity] *Psiholog.* № 2. 118–145 (rus).
- Burkova, L. V. (2014). Refleksiya kak mekhanizm razvitiya proektnoj deyatel'nosti odarenykh uchashchihsya. [Reflection as the mechanism for development of gifted students' project activity] *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. [Education and development of gifted personality]* № 9-10. 24–27 (rus).
- Veremchuk, A. M. (2013). Refleksii v pedahohichnij diialnosti. [Reflection in pedagogical activity] *Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of modern psychology]* Vypusk 20. 92–102 (ukr).
- Haluziakh, V. M. (2008). Refleksii u strukturi osobystisno-profesiinoi zrilosti vchytelia. [Reflection in structure of personal and professional maturity of teacher] *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami [The theory and practice of social systems management]* № 4. 17–25 (ukr).
- Honcharenko, S. (2008). Metodolohiia. [Methodology] *Entsyklopediia osvity / APN Ukrainy; hol. red. V. H. Kremen. Kyiv: Yurinkom Inter. 498–500 (ukr).*
- Honcharenko, S. U., & Pavlenko A. I. (1996). Teoretychni osnovy intehratsii diialnosti uchniv z rozviazuvannia i skladannia navchalnykh fizychnykh zadach u serednij shkoli. [Theoretical fundamentals for integration of students' activities in solving and compiling physical problems in secondary school] *Pedahohika i psykholohiia [Pedagogy and psychology]*. № 4. 19–25 (ukr).
- Ivanova, D. N. (2010). Fenomenologicheskaya pedagogika v problemnom pole ontologii. [Phenomenological education science in problematic field of ontology] *Vestnik LGU im.A. S. Pushkina. Filosofiya.* № 2, tom 2. 158–165 (rus).
- Il'enkov, E. V. (1964). Shkola dolzhna uchiť myslit'! [School should teach thinking!] *Narodnoe obrazovanie.* № 1. 1–16 (rus).
- Kuleshova, O. V. (2008). Problema rozvytku metodolohichnoi refleksii u studentiv pedahohichnykh spetsialnostei. [The problem of methodological reflection development for students of pedagogical specialties] *Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii «Formuvannia profesionalizmu maibutnoho fakhivtsia v konteksti vymoh Bolonskoho protsesu» [Building the future specialist professionalism in the context of the Bologna process requirements]*. (Odesa, 22-23 travnia, 2008r.). Odesa : ONU imeni I. I. Mechnikova, 32–35 (ukr).
- Lazarev, F. V. (2014). Formy i typy filosofskoj refleksii. [Forms and types of the philosophical reflection] *Kul'tura narodov Prichernomor'ya [Culture of the Black Sea region peoples]* № 277. 179–186 (rus).
- Malykhin, O. V., & Herasymova, O. I. (2015). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti studentiv v osvitnomu protsesi vyshchoi shkoly. [Formation of reflective competence of students in educational process of higher school: monograph] *Kompetentnisno zorientovana osvita: yakisni vymiry [Competently oriented education: qualitative dimensions]: monohrafiia.* Kyiv : Un-t im. B. Hrinchenka, 128–150 (ukr).
- Mykhalchuk, M. (2015). Teoretychni osnovy refleksii yak zasobu profesiinoho rozvytku pedahoha. [Theoretical fundamentals of reflection as a means of teacher's professional development] *Liudynoznavchi studii [Human studies studios]*. Serii «Pedahohika». Vypusk 1/ 33.110–120 (ukr).
- Metody organizacii refleksii (2017). [Methods of reflection arrangement] : ucheb.-metod. posobie. Minsk: RIPO (rus).
- Nosko, L. A. (2015). Metodolohiia poniattia refleksii yak psykholoho-pedahohichnoi katehorii. [Methodology of the concept of reflection as a psychological and pedagogical category] *Problemy suchasnoi*

- psykholohii [Problems of modern psychology]: zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukraine. Vyp. 28. 354–364 (ukr).*
- Osnovy filosofii nauki (2005). [Fundamentals of the philosophy of science] /pod. red. prof. S. A. Lebedeva : uchebnoe posobie dlya vuzov. Moscow : Akademicheskij Proekt. (rus).
- Pavlenko, A. I. (2008). «Dialoh kultur». [«The dialogue of cultures»] *Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; hol. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 217 (ukr).*
- Pavlenko, A. I. (2005). Refleksii u metodolohii naukovo-pedahohichnoho i navchalnogo piznannia. [Reflection in methodology of educational research and learning cognition] *Metodolohiia sotsialnogo piznannia: zdobutky i problemy [Social cognition methodology: achievements and problems]: materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf. 25 travnia 2005 roku. Zaporizhzhia : ZOIPPO, 302–303 (ukr).*
- Pavlenko, A. I. (2018). Faktory stanovlennia suchasnoi metodolohii pedahohiky. [The factors of establishment of modern methodology of education science] *Naukovi zapysky [Proceedings] / Red. kol. : V. F. Cherkasov. V. V. Radul, N. S. Savchenko ta in. Vypusk 173. Ch. 2. Seriiia pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi : RVV TsDPU im. V. Vynnychenka, 150–155 (ukr).*
- Pavlenko, A. I., & Tihomirov, V. M. (1989). K voprosu o psihologicheskomo analize novatorskogo pedagogicheskogo opyta. [Revisiting the psychological analysis of innovative educational experience] *Psihologiya - perestrojke narodnogo obrazovaniya [Psychology – the restructuring of public education]. Tezisy Vsesoyuzn. nauchn.-prakt. konf. Sekciya «Modelirovanie pedagogicheskoy deyatel'nosti». Moscow : Moskovskij gosudarstvennyj universitet. p. 30 (rus).*
- Podkorytova, L. O. (2017). Vyznachennia vydiv refleksii u naukovykh dzherelakh. [Identification of types of reflection in scientific sources] *Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of modern psychology]. Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukraine. Vypusk 37. 343–358 (ukr).*
- Semenova, V. N. Gusserl'. [Husserl] (2003). *Novejshij filosofskij slovar'. Minsk : Knizhnyj Dom. 273–282 (rus).*
- Sizikova, T. E., & Voloshina, T. V., & Poveschenko, A. F. (2016). Obzor issledovanij refleksii v psihologii. Pedagogicheskaya refleksiya. [Overview of researches of reflection in psychology. Pedagogical reflection] *Nauchnoe obozrenie. Pedagogicheskie nauki. № 3. 98–110 (rus).*
- Ukrainskyi, Ya. I., & Shtokalev, M. I. (1999). Refleksii yak zasib samorozvytku osobystosti. [Reflection as a means of personality's self-development] *Visnyk Kyivskoho universytetu im. T. Shevchenka : Sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika [Bulletin of the Kyiv University Shevchenko: Sociology, Psychology, Pedagogy]. Vyp. 7. 24–27 (ukr).*
- Filosofiya nauki (2009). [The philosophy of science : methodological guidelines for postgraduate students and aspirants] : metodicheskie ukazaniya dlya aspirantov i soiskatelej / pod red. A. A. Ust'yanceva. Chelyabinsk : Izd-vo YUUrGU. (rus).
- Psykholohichni slovnyk (1982). [Psychological vocabulary.] / za red V. I. Voitka. Kyiv : Vyshcha shk.
- SHadrikov, V. D. (2012). Rol' refleksii i refleksivnosti v razvitii sposobnostej uchashchihsya. [The importance of reflection and reflectivity in the development of students abilities] *Psihologiya [Psychology]. Zhurnal Vysshej shkoly ekonomiki. T. 9. № 4. 133–144 (rus).*
- Fink, E. (1970). *Erziehungswissenschaft und Lebenslehre. Freiburg : Rombach. (ger).*

СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКИ: ЗНАЧЕНИЕ, РОЛЬ И МЕСТО УЧЕНИЯ О РЕФЛЕКСИИ

Анатолій Павленко, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Хортицька національна академія, Запоріжжє, Україна, e-mail: anatolypavlenko@ukr.net

В статті розглянуто співвідношення методології педагогіки і учіння о рефлексії. Визначається значення, роль і місце рефлексії в науково-педагогічному пізнанні і практиці освіти. Проводиться аналіз поняття рефлексії в філософії, психології, науковеденні і педагогіці. Визначено, що рефлексія в науково-педагогічному пізнанні розглядається с

позицій многих аспектов: как познавательный феномен, познавательная деятельность, познавательный процесс, как инструмент и форма познания, метод научного познания на предметном и метатеоретическом уровнях. Установлено, что рефлексия в педагогическом познании выполняет важную роль в методологии педагогики и сегодня является неотъемлемой частью научно-педагогических исследований и системной образовательной практики. Рефлексивная деятельность и способность к ней входит в состав деятельности каждого из участников образовательного процесса, и по своему значению входит в состав образовательной цели и запланированных образовательных результатов. Сделан вывод о том, что рефлексия находит свое место на всех уровнях общей системы методологического знания в педагогике. Учение о рефлексии должно быть целостно представленным в самом определении, содержании и структуре современной методологии педагогики.

Ключевые слова: учение о рефлексии, метод, методология педагогики, научно-педагогическое познание, роль, место.

MODERN METHODOLOGY OF EDUCATION SCIENCE: IMPORTANCE, ROLE AND POSITION OF REFLECTION THEORY

Anatolii Pavlenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work of Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy, Zaporizhzhia, Ukraine, anatolypavlenko@ukr.net

The article covers the correlation between methodology of education science and theory of reflection. It defines the importance, role and position of reflection in educational research cognition and educational practice. The comprehensive analysis of the idea of reflection in philosophy, psychology, scientology and education science is carried out.

It was established that reflection is considered from the perspectives of many aspects in educational research cognition: at the level of cognitive phenomenon, cognitive activity, cognitive process, method of scientific cognition, at the thematic and metatheoretic levels, as the tool and form of cognition.

It was shown that in pedagogical cognition reflection plays an important role in methodology of education science. Currently it is an integral part of educational researches and systemic educational practice. The theory of reflection, its methods and reflective activity provide opportunities to show the actual pedagogical reality and pedagogical activity directly and indirectly, to gain and explain new scientific pedagogical knowledge, components and structure of pedagogical theory, to study own scientific nature and status of education science, to apply improvements for the system of training and education and educational process. Moreover, it has a direct relationship to education science methodology and is systemically important for it. The reflective activity and its capacity is a part of the scientific and pedagogical, teaching and cognitive activity of each participant of the educational process. It is also included in the educational objective and planned educational results. It was concluded that the components of the theory of reflection can be found at all four levels of general system of methodological knowledge in education science: philosophical, general scientific, specific scientific and technological. The capacity for organization and arrangement of pedagogical conditions for the reflection of students' cognitive activity along with the reflection of own pedagogical activity is an essential component of methodological competence and methodological culture of a teacher. The theory of reflection should be presented completely and integrally in the very definition, content and structure of modern methodology of education science.

Key words: theory of reflection, method, methodology of education science, educational research cognition, role, position.

Стаття надійшла до редакції / Received 9.05.2019.

Прийнята до друку / Accepted 21.06.2019.